

महाराष्ट्राच्या विकासात मराठवाड्याचे मागासलेपण: एक राजकीय विश्लेषण

प्रा.डॉ. शाम कदम

विभाग प्रमुख राज्यशास्त्र विभाग,
देवगिरी महाविद्यालय
औरंगाबाद
drshyamkadam@gmail.com

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रातील एकूण प्रदेशांचा विचार करता काही प्रदेश विकासाच्या दृष्टीने फार प्रगत तर काहींचे मागासलेपण आजही स्पष्ट दिसून येते महाराष्ट्रातील प्रदेशांमध्ये असमान विकास होण्यासाठी अनेक विशिष्ट कारणे कारणीभूत असलेली दिसून येतात कोणताही देश किंवा राज्यांमध्ये प्रादेशिक असमतोल आपोआप निर्माण होत नाही तर तो निर्माण होण्यास काही घटक जबाबदार असतात. हे घटक भौगोलिक, नैसर्गिक, त्याचप्रमाणे मानवनिर्मित देखील असतात मानव निर्मित या घटकांतर्गत एखादा विशिष्ट प्रदेश अनेक वर्षांनंतर ही मागास राहण्यामागे राजकीय उदासीनता कारणीभूत ठरते ऐतिहासिक दृष्ट्या एखादा प्रदेश मागास असला तरी काही काळानंतर काअसेना त्या प्रदेशाला विकासाच्या प्रवाहात आणता येऊ शकतेत्यासाठी गरज असते ती राजकीय इच्छाशक्तीची नेमकं मराठवाड्याच्या बाबतीतही राजकीय इच्छाशक्ती आज पर्यंत दिसून आलेली नाही.एकूण महाराष्ट्राच्या तुलनेत मराठवाड्याचा विकास झालेला नाही आणि त्या संदर्भाने ठोस उपाययोजना ही अद्यापपर्यंत राबवण्याचे प्रयत्न झालेले आढळून येत नाही जे काही विकासाठीचे प्रयत्न केले गेलेले आहेत ते कागदोपत्री स्वरूपाचे व फसवे असे सिद्ध झाले आहेत.

फसवे वैधानिक विकास महामंडळ:

मागास प्रदेशांचे मागासलेपण दूर करण्यासाठी अशा वैधानिक विकास महामंडळाची स्थापना केली जाते परंतु अशी मंडळ ही फसवी आहेत मागास विभागाकडे बघण्याचा शासनाचा दृष्टीकोण कसा आहे याचे उदाहरण म्हणजे वैधानिक विकास मंडळाचा जन्म विधानसभा आणि विधान परिषद या दोन्ही सभागृहांनी आणि वैधानिक विकास मंडळाच्या स्थापनेचा ठराव 26 जुलै 1984 रोजी जरी एकमताने मंजूर केलेला असला तरी प्रत्यक्षात वैधानिक विकास मंडळाची स्थापना 1 मे 1994 रोजी म्हणजे सुमारे दहा वर्षांनंतर झाली. एखाद्या राज्यातील विकसित भाग आपल्या विकासाच्या आधारे जी राजकीय शक्ती प्राप्त करून घेतात त्या शक्तीचा वापर करून व विकसित भागाच्या विकासाला पूरक ठरणाऱ्या एखाद्या लहानशा घटनात्मक तरतुदी देखील प्रत्यक्ष अमलात येण्यापासून किती दीर्घकाळ प्रलंबित ठेवू शकतात याच हे एक उदाहरण. यातूनच मराठवाड्याच्या विकासाप्रतीची राजकीय उदासीनता दिसून येते अशा विकास मंडळाच्या तात्पुरत्या स्वरूपाच्या उपाययोजनेतून मराठवाड्याचे मागासलेपण कधीही दूर होऊ शकत नाही. या महामंडळाला पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला जात नाही. त्यामुळेही मंडळे म्हणजे एक प्रकारे मराठवाड्याची फसवणूक आहे.

मागासलेपण:

महाराष्ट्राच्या एकूण विकास प्रक्रियेचा विचार केल्यास मराठवाड्याचे मागासलेपण सर्वकष स्वरूपाचे आहे हे लक्षात येते. मराठवाड्याच्या उपजीविकेचे साधन मागच्या शेकडो वर्षांपासून फक्त शेती आहे विकासासाठी मुख्य दोन गोष्टींची गरज असते एक नैसर्गिक साधन संपत्ती आणि दुसरी मानवी संसाधने मराठवाडा दोन्ही बाजूंनी मागे आहे. मराठवाड्यामध्ये कुठलाही खनिज पदार्थ सापडत नाही बहुतांश जमीन कोरडवाहू आहे मराठवाड्याचा पश्चिमोत्तर भाग दुष्काळ प्रवण आहे. मराठवाड्यात सर्वात महत्त्वाचा प्रश्न आहे तो औद्योगिक विकास आणि दुष्काळ मुक्तीचा हे दोन्ही प्रश्न सोडवण्यास अपयश आले आहे हे प्रश्न सोडवण्यास शासन आणि प्रशासनाकडून सातत्याने दुजाभाव करणारी वागणूक दिलेली आहे पुण्यातील 'द युनिक फाउंडेशन पुणे' या संस्थेने 2016 मध्ये मराठवाडा आणि पश्चिम महाराष्ट्र या दोन विभागातील दुष्काळाचा संशोधनात्मक अभ्यास केला आहे. या अभ्यासात दुष्काळ निर्मूलन, मनरेगा, या योजनेची अंमलबजावणी, चारा छावणीच्या बाबतीतील व्यवहार, पिण्याचे पाणीपुरवठा आदी अनेक घटकांच्या बाबतीत मराठवाड्याच्या तुलनेत पश्चिम महाराष्ट्रात प्रभावीपणे अंमलबजावणी केली असल्याचे दिसून आले. याच संस्थेच्या डिसेंबर 2019 मध्ये प्रकाशित झालेल्या "जलयुक्त शिवार अभियान योजनेचे मूल्यमापन: गावे दुष्काळमुक्त झाली का?". या संशोधनात्मक अभ्यासातून देखील मराठवाड्याच्या तुलनेत पश्चिम महाराष्ट्रात या योजनेची कामे जास्त प्रमाणात झालेले दिसून आले. शासनाचे धोरण मराठवाड्यासारख्या विशेष मागास भागा साठी स्वतंत्र धोरण असणे आवश्यक आहे शासनाचे धोरण सहजासहजी व्यापक होणार नाही मराठवाड्याच्या सध्याचा मानवी निर्देशांक इतर विभागांच्या तुलनेत फारच कमी आहे याचा अर्थ मराठवाड्यातील गुणात्मक जीवनमान कमी प्रतीचे आहे त्यासाठी राजकीय नेतृत्वाचा आग्रही पुढाकार असायला हवा या पुढाकारातून केवळ निधीच्या अपेक्षा असता कामा नयेत मागासलेपणावर तोडगा काढण्यासाठी सुयोग्य धोरणात्मक पर्याय आणि त्यासाठीची व्यापक सहमती तितकीच गरजेची आहे.

थोडक्यात:

राज्यकर्तावर्गाने मराठवाड्याप्रति असलेली उदासीनता दूर करून प्रामाणिकपणे मराठवाड्याचा विकास प्रक्रियेसंदर्भात प्रयत्न केलेले दिसून येत नाहीत फक्त तात्पुरत्या घोषणा, आश्वासन, विकास मंडळ इत्यादी फसव्या उपाय योजना आजपर्यंत केल्याचे दिसून येते. मराठवाडा विकसित करण्यासाठी ठोस आश्वासन प्रामाणिक भूमिका घेणे व भरीव निधीची तरतूद करून मराठवाड्याचे मागासलेपण दूर केले जाऊ शकते.

संदर्भ:

- लालजी पेंडसे, "महाराष्ट्राचे महामंथन", लोकवांगमय गृह प्रकाशन, मुंबई, 2010
- पळशीकर सुहास, बिर्मल नितीन, "महाराष्ट्राचे राजकारण: राजकीय प्रक्रियेचे स्थानिक संदर्भ", प्रतिमा प्रकाशन पुणे, 2007.
- महाराष्ट्राच्या समतोल प्रादेशिक विकासाच्या प्रश्नावरील उच्चस्तरीय समितीचा अहवाल, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, 2013.
- कुलकर्णी भुजंगराव, "मराठवाड्याचा विकास: अभ्यास व चिंतन, पद्मा प्रकाशन, औरंगाबाद, 1998.
- दैनिक दिव्य मराठी, संपादकिय, 20 डिसेंबर, 2011.